

दोभान

गोविन्दबहादुर मल्ल गोठाले विशेषाङ्कु

लेखक प्राति
भीमनारायण रेणू

जि.प्र.का. काठमाडौं व.न. १४९ ०५६ ०५७

दोभान

(साहित्य, कला, संस्कृति र विविध राष्ट्रिय ऐमासिक प्रकाशन)

वर्ष ५ अड्क २

कातिंक-महसिर-पुस

२०६१

संरक्षक
विदुर गौतम

विशेष सल्लाहकार
नेत्र एटम

सम्पादक/प्रकाशक
बालिका गिरी

कम्प्युटर
केशवराज रेमी
फोन ४२६६४८८

कार्यालय
अनामनगर, काठमाडौं
फोन : ४२५६५७६

सम्पादकबाण्डल
कृष्णाहरि दवाडी
भीमनारायण रेमी
विन्दु शर्मा
कृष्ण गिरी

मुद्रक
ए.पि.एस. प्रिन्टिङ प्रेस
अनामनगर, काठमाडौं
फोन ४-२१८५६३

पत्रावार
पो.ब.न. ८९२६
फोन नं. ४२७५०९३
काठमाडौं

सहयोगी
यादव भट्टराई
लावण्यप्रसाद ढुङ्गाना
भागबत आचार्य

मूल्य : रु.

गोठाले : युग र आवाज

(गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले' विशेषाड्क)

विषयसूची

१	प्रयोगशीलता समस्या-नाटकका आलोकना गोठाले द्वारा एकाइकीको विवेचना - कृष्णाहरि बराल	१
२	भूतको आगो नाटकको वस्तु र दुल्हनिधान - हरिप्रसाद परामूर्ती	१३
३	गोठालेको नाट्यकारिता सङ्खिप्त रेखांकन - डा. केशवप्रसाद उपाध्याय	३६
४	गोठाले र कोइरालाको औपन्यासिक कला - डा. कुलप्रसाद कोइराला	४१
५	गोठालेको युग्मको शिकाय : एक विवेचना - मीरा प्रधान	५५
६	गोठालेका कथाको सामाजिक परिवेश - रमेशकुमार भट्टराई	५९
७	प्रेम र मृत्यु कथासंक्षणगांव्याकार प्रायार्दीय विवरण - राजन भट्टराई	७१
८	गोपाली आरुयानका युग्मपूर्ण : गोठाले - रमेश गोपाली	९०
९	मैले सरिताको हृत्या गर्दै एक अपराध-मनोवैज्ञानिक उत्कृष्ट कथा - गोपीकृष्ण दुगाना 'पाठिक'	९२
१०	आरुयानकार गोठालेको सम्मान गै गोपाली साहित्यको सम्मान - दिल्लीराम मिथ्र	९९
११	गोठालेका दुई बालमनोवैज्ञानिक पाठ्य कथाहरू - अमरकुमार प्रधान	१०६
१२	गवोविश्लेषणात्मक उपन्यास परम्परा र उपन्यासकार गोठाले - राजेन्द्र सुवेदी	१०९
१३	मैले सरिताको हृत्या गर्दै एक मनोवैज्ञानिक विश्लेषण - धीरकुमार थेण	१२०
१४	गोठालेको कथाकारिता तथा युवती र जरसाहेव कथाको छोटो दर्वा - बोधराज पीडेल	१२३
१५	पल्लो घरको भृत्याल : सर्व खोलेर हैदी - मोदनाथ प्रभित	१३२
१६	गोठालेको साहित्यिक योगदान र उल्को युवाओ कथा - युवराज पाण्डे	१३७
१७	गोठालेको साहित्यिक व्यक्तित्व - योमप्रसाद नुइटेल	१४५
१८	व्यातिएको पढी नाटकगा पाइने चारित्रिक विशिष्टता - बिन्दु शर्मा	१४९
१९	सिर्जनात्मक ऐवामा गोठालेको आबृहार - हरिप्रसाद सिलवाल	१६१
२०	गोठालेका औपन्यासिक कृति : तुलनात्मक दृष्टिकोण - भानु घिमिरे	१६७

२१ दुन्दुमा जेलिएको गोठालेको प्रेम र नुत्यु कथा

२१	दुन्दुमा जेलिएको गोठालेको प्रेम र नुत्यु कथा	- कृष्णप्रसाद पौखरेल	१८८
२२	आरुयाबकार गोठाले	- चिन्तामणि भट्टराई 'उदयपुरे'	१९५
२३	भाडो कथा : एक विश्लेषण	- विष्णु जवाली	२०१
२४	भाडो कथाको सामाजिक नूल्याइकन - चण्डी पगेनी		२०८
२५	म कसरी हार्ष ? एकाडम्हीका केही विशिष्ट पकाहरु	- डिल्लीराम दुड्गेल	२१३
२६	कृतिनिक्षबाट गोविन्द बालाई समर्पिता - रामप्रसाद दाहाल		२१८
२७	जुजुगाल र जुजुगालका परिवेशहरु - निरञ्जन बराम		२२४
२८	गोठालेको लक्ष्मीपूजा कथागा देखिएको सामाजिक पक्षा	- ठाकुर शर्मा	२३०
२९	लक्ष्मीपूजा कथामा बालगलोविज्ञान - यादव भट्टराई		२३४
३०	प्रेम भित्रबाहिर गोठाले	- युवराज नवीपरे	२३६
३१	गोठाले एउटा जीवन्त व्यक्तित्व - रामप्रसाद पन्त		२४०
३२	गोठालेका दुईओटा कथामा अभियिक्त सास्कृतिक सबदर्भ	- भागवत आचार्य	२४४
३३	गोठालेको निद्रा आएन कथा : एक वारी - माधव घिमिरे 'टंगाल'		२४९
३४	भूसको आगोलो देखाएको नारी आक्रोश - प्रा. गोपीकृष्ण शर्मा		२५२
३५	गोठालेका कथागत प्रवृत्ति र उनको निद्रा आएन कथा	- जयन्ती 'स्पन्दन'	२५८
३६	गोठालेका कथावीच लक्ष्मीपूजा - कृष्णप्रसाद घिमिरे		२६१
३७	गोठालेका कथाहरु : एक मनोविश्लेषण - मुरारीप्रसाद रेग्मी		२६६
३८	पियालानीरिँगो घटित्र-विश्लेषण	- नरेन्द्रप्रसाद कोइराला	२७३
३९	गोविन्द नल्ल गोठाले	- अच्युतरमण अधिकारी	२७७
४०	वर्तमानसंग तादात्म्य गर्ने वेष्टा - गोवर्द्धन पूजा		२८०
४१	विरोधाभास र विडन्चनगाका कथाकार		
४२	गोठाले	- डा. ताराकान्त पाण्डेय	२८३
४३	एक दाण 'आरुयाबमहिँ' गोठाले-संग - रोशन थापा 'नीरव'		२९७
४४	उपन्यासकार गोठाले	- कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान	३०४
४५	पल्लो घरको इयाल उपन्यासको ध्यानितात्विक विवेचना	- डा. शीलेन्द्रप्रकाश नेपाल	३१२
४६	गोठालेको कथाकारिता	- प्रा. डा. वासुदेव त्रिपाठी	३३३
४७	जीवन जीवन्त बिनिरहोस् गोठाले दाइको - तेजप्रकाश थेठ		३४३
४८	दोष कर्ताको धीन : एक समस्याबाटक	- भीमनारायण रेग्मी	३४६
४९	गोठाले-संग वारान्मा	- नेत्र एटम	३५६
५०	आबवरत साधक गोठाले	- जाहुकरप्रसाद भेटवाल	३७३

दोष कर्तृको छैन : एक समस्यानाटक

- भीमनारायण रेण्डी

१ उठान

'दोष कर्तृको छैन' - नाटककार गोविन्दबहादुर मल्ल 'गोठाले'को नाटक कृति । प्रकाशन वि.सं. २०२७ साल, लेखन त्यसभन्दा एक युग अधि होन् । प्रकाशकीय) एक युग भनेको कृति ? साथै दुई महात्मपूर्ण घटनावीचको अधिकथा । त्यसी भए राजनीतिक युग कि साहित्यिक युग ? जै भने पीन हुन्दू । २०२७ नेपाली राजनीतिमा पञ्चायतकाल, त्यसभन्दा अधिल्लो युग प्रजातन्त्रको युग (२००३-१३) । २०२७ नेपाली साहित्य (नाटक) मा मनोवैज्ञानिक (असामान्य पावहरूको रहमन्त्रमा प्रवेशपाइदूको) युग (२०१५-२६) त्यसभन्दा अधि (२००३-१५) सामाजिक व्यार्थकालीयुग । यीभन्दा अधिका राजनीतिक र साहित्यिक (नाटक) युग कमशा: राजाशासनको युग (१९५०३-२००७) र स्वच्छन्दतावादी युग (१९८५-२००२) । 'दोष कर्तृको छैन'को लेखनकाल राजनीतिक आधारमा प्रजातन्त्र युग (२००३-१३) र साहित्यमा सामाजिक व्यार्थवादी युग (२००३-१५) । त्यसीसे दुवै अर्थमा एक युग अधि । यससाङ्ग पुस्टि गहन्दू नाटकभित्रका यी दुई संवादले -

- (१) गणेशप्रसाद : न तिमीलाई बोलाउन बाएको । आज आमसभा छ सबै पाटीहरूको तीनछारा पाक्षिकालाभा । (पृ. ३४)
- (२) गणेशप्रसाद : अख्यार पहन थाल्दू ... । नेपालको कुरा त कोही छैन छोड ? मन्त्रीमण्डल नबन्ने भयो ब्यारे ! (पृ. ५१)

नेपालको इतिहासमा राजनीतिक पाटीहरूले आमसभा गर्न पाउने समय २००३-१३ चीचको समय हो भने मन्त्रीमण्डलको किचलो बही भएको समय पनि त्यही हो ।

यहाँ यस नाटकको चर्चा प्रकाशनको एक युग पछि अर्थात् नाटकमा समसामयिक धारा (२०१५ पछि) र राजनीतिमा पुनः प्रजातन्त्र (२०४६ पछि) गरिएसँग । अर्थात् लेखनको दुई युगपछि र प्रकाशनको एक युगपछि यसको चर्चा हुँदैँ । किन ? प्रश्न उठ्छ । किनभने यसवीचमा हामीले समय खाल्यो ? युगहरू बनायी तर यात्रामा हामी लभभग जहाँको त्यही रह्यौ । पाँौ कुराहरूलाई छाडेर राजनीतिमा, सामाजिक संरचना र चिनानका सन्दर्भमा हामी जहाँको त्यही रह्यौ । हामा संस्कार,

हाँ, मान्यता र अभ गोठालेको रथिखेप मानवीय मूल प्रवृत्तिहरु उत्तम स्वरूप आज पनि सान्दर्भिक हुन् र अभ कैयो बर्थ सान्दर्भिक रहन्मान्।

एउटा सोभ्यो गोठालो हु, अकोले उसलाई आफ्ना बस्तु हेँदै है भन्दू। उ रामरी होरीदैनदू। पछि अडाउने चाहिसे सोऽहु, 'मेरा बस्तु खोइ ?' उ भन्दू 'उ क्या त कोदावारीमा द्वन्।' 'हेँ भनेको होइन ?' अडाउने चाहिर रिसाठेदू। 'हेरेको त हो नि' उ भन्दू। क्यैत सरस हु उ, हेँदू मारि, कुनै हस्ताक्षेप मर्दिन। 'तिमा बस्तुमे ओढो मारै' भस्तु, उ देखाइदैनदू मारै।

गोविन्दबाबादुर मन्त्र नेपाली साहित्यका गोठाला, नेपाली समाज र संस्कृतिका गोठाला, काठमाडौँका थोक र गल्लीहरूका गोठाला, हिँडी र कौसीहरूका गोठाला। अधि मार्यि भनेजस्तै गोठाला हुन्। समाजलाई हेने मारै, होरिरहने। यस्तो हुनु पर्दै पनि होइन, यस्तो हुनु हुदैन पनि होइन, यस्तो हु भारै। एउटा यथार्थवादी साहित्यकार, अभ यथार्थको समस्यायुक्त पाटो हेने साहित्यकार।

'दौष कर्तृको छैन' गोठालेको साहित्यिक विशेषताभन्नुरूप एउटा यथार्थवादी र त्यसमा पनि समस्याघूलक नाटक हो। यसभित्र देखाइएका सामाजिक र मनोविज्ञानिक समस्याहरूलाई केलाउने काम यस लेखमा भएको छ। यसपछि क्रमशः नाटकको राज्याधिक परिचय, नाटकमा प्रस्तुत सामाजिक पक्ष, नाटकमा प्रस्तुत मनोविज्ञानिक पक्ष, र निष्कर्षका रूपमा यस लेखलाई सङ्ग्रहित गरिएको छ।

२ नाटकको लहुभित्ति परिचय

'दौष कर्तृको छैन' पाँच अहकमा संरचित हु, पुस्तकाकारमा ५० पृष्ठमा। यसको पश्चिमो अहकमे समस्या प्रस्तुत भएको छ - वैयक्तिक स्वतन्त्रतामार्यिको सामाजिक हस्तक्षेप, दूर्योग, उम्मेको सहज र स्वाभाविक प्राप्तिमा अपरोध र त्यसबाट देखिने स्वाभाविक प्रतिक्रिया हीनता चुनियको विकास, सम्पत्तिमार्यिको अधिकार विश्वासस्था र समरामा जीवनको जटिलता। क्रमशः यिनै समस्याहरूलाई विकसित, पाँचित र प्रमाणित गर्न एकपछि अर्को घटनाहरू - जात्य कम र जान्तरिक बढी तर परस्पर सम्बद्ध - को विकास संगै दोस्रो, तेस्रो र चौथो अहक हुदै पाँचौ अहकमा दुखिएको छ नाटक। यसको अन्य उसी र अभ जटिल समस्यामा भएको छ, निष्कर्ष छ - जाँचिर सकार यस्तै हो, यहाँ कुनै सम्भुलन छैन, कुनै सामन्जस्य छैन (प. ५०)।

२.१ कथानक

नाटक एउटै कथानकमा उनिएको छ। सङ्गेपमा भन्दा यस नाटकको मूल पात्र मौहनमान याबुआमा नबएको दुहुरो हो। उ मामाकहाँ बसेर पढेको छ, र पहनमा रामो छ। गीता उसकी मामाकी छ्यारी बहिर्नी हो। उसले गीतालाई पनि पहल पैरित र महत

गरेको छ । उमेर बढौदै जीवा उनीहरुबीच व्यावहारिक जीवनका विविध जटिल पश्चहरुबाटे दूसरफल, आत्ममूल्याङ्कन, आपनो पृष्ठभूमिको विश्लेषण गर्न चाहूँ र घनिष्ठता बढौदै जान्दू भने उनीहरुका कियाकलापमाधि चियोचनाओँ र नियन्त्रण पनि बढौदै जान्दू । ऐयतिकीक जीवनमाधिको सामाजिक हस्तांत्रिकाट देखिने प्रतिक्रिया हीनताका रूपमा देखिन मुहु गर्दै । नाटकको यही मूल समस्याको चिनारी पहिलो अड्कमा छ र यो नाटकको आदि भाग हो ।

योस्तो अड्कमा मोहनमान र गीताका थीब यीन आकर्षण/सम्बन्धको शाइका गरिन्दू र हल्ना चलाइन्दू । यसै आधारमा मोहनमान घर फर्कन बाध्य हुने र गीतालाई हतार-हतार थिए गरेर पठाउने स्थिति तथार हुन्दू । यो पहिलो अड्ककै समस्याको परिणीत र यसपछिकै घटनाहरुको विकासको पृष्ठभूमि बनेर आएको छ ।

तेस्रो अड्क गीताको लोग्ने महेश्वरमान र गीताको दाम्पत्य सम्बन्धसंग सम्बन्धित छ । हतार-हतारमा र टाढा तराईमा थिए गरेर पठाइएकी गीतामाधि उसको स्तोरनेले शाइका गर्न चाहन्दू । उसले गीता र मोहनमानबीचको सम्बन्धको हल्नाहारे पनि बाहा पार्दैदू । यसबाट उसमा हीनताबोध हुन्दू र गीतालाई अनेक किसिमले उसको विगतबाटे सम्भाल्दै पीडित तुल्याङ्कने प्रवृत्तिको विकास हुन्दू । यसबाट उनीहरुको दाम्पत्य जीवन कटु बढौदै जान्दू ।

चौथो अड्क मोहनमानसंग सम्बन्धित छ । उसको घरमा ऊ माहिलाबासींग बस्ने कि कान्त्युवासींग भन्नेबारेको एक किसिमको खिचातानी छ । दुवै उसलाई आफूसंग राखेर उसको सम्पति हात पार्न चाहन्दून् । अर्कातिर ऊ कसीतंग बस्न चाहिदैन । ऊ हीनताबोध सम्बन्धित हात पार्न चाहन्दू र बदमासहरुको महागत गरेर सम्पति उडाउन मुहु गरेको छ । तर बदमास पनि बन्न सकेको छैन । भाट हेदां मूल प्रवाहमा नभएजस्तो देखिने यस अड्कका घटनाहरु नाटकको मूल समस्याका सामाजिक कारकका रूपमा रहेका देखिन्दून् भने नाटकको एक पात्र गणेशप्रसादले यसको व्याख्यासमेत गरेको छ ।

पाँचौं अड्कमा मोहनमान र गीताको भेट भएको छ । गीताको लोग्ने मरिसकेको छ - पिरैपिरले सुकेर । गीता बच्चासहित माइत आएकी छ । ऊ उसी असहाय छ । मोहनमान यता एकै छ । तर ती सामाजिक कारणले कसीताई सहयोग गर्न सक्ने अवस्थामा छैनन् । निराशापूर्ण जीवन बाच्चन बाध्य ती पात्रहरु न परस्पर माया गर्न सक्छन् न बूऱा गर्न । ठीक यही अवस्थामा नाटक दुइगएको छ । समस्यालाई चरम अवस्थामा छुआउर ।

सारमा यस नाटकको कथावस्तु सामाजिक पृष्ठभूमिको असर वा प्रतिक्रियास्वरूप मानिसको मनोरचना तथार जुने र ल्पसको असर सामाजिक अवस्थामै पनि जटिल चक्रीय प्रक्रियामा निर्मित छ ।

२.२ पात्रविधान

यस नाटकमा मोहनमान, गणेशप्रसाद, महेश्वरमान, रत्नमान, कृष्णमान, ज्ञानरत्न, सागरनाथ, बरदवासंजस्ता पुरुषपात्रहरू र गीता, जानी भैजा, आमा, कल्पीजीआमा, फुपूजस्ता नारीपात्रहरू छन्। मोहनमान र गीता यस नाटकका मुख्य पात्रहरू हुन्। यी दुई पात्रकै केन्द्रियतामा समय नाटकको कथारचना भएको छ। गणेशप्रसाद र महेश्वरमान सहायक पात्रहरू हुन्। गणेशप्रसाद नाटककारको मुख्यपात्रजस्तो देखिन्दू। उ केलावेला घटनाहरूको व्याख्या पनि गर्दै र मोहनमानलाई सधै सकारात्मक बाटाउत आउन प्रेरित गरिरहन्दू। महेश्वरमान नकारात्मक चरित्रको पात्र देखिन्दू। उसको व्यवहारले गीताको विवाहपछिको जीवन र आफै जीवनसमेत दुर्घटित बन्न पुगेको छ।

यस नाटकका सबैजसो पात्रहरू सामाजिक मान्यता, रुढि र कुसंस्कारका दुश्चकमा फसेकर छन्। तिनबाट पीडित छन्। यसको स्वाभाविक प्रतिक्रियाका रूपमा ती सबै हीनताप्रस्ता छन्, शड्काप्रस्ता छन्, भयप्रस्ता छन् र दुर्दी छन्। केहीमा संघसर्ग ईर्ष्या, स्वपीडन, परपीडनजस्ता प्रवृत्तिहरू पनि पाइन्दू। यसैले ती सबैको जीवन असन्तुलित र तनावप्रस्ता छ।

२.३ परिवेश

यस नाटकमा बाट्य र आन्तरिक जगत् दुवै परिवेशका रूपमा आएका छन्। बाट्य जगत्मा वि.सं. २००३-१० बीचको काठमाडौं र तराईका सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र राजनीतिक पक्षाहरू परिवेशका रूपमा आएका छन् भने आन्तरिक जगत्मा मानवमनमा रहेका शब्दका, ईर्ष्या, प्रेम, यौन, हीनता, स्वपीडन र परपीडनजस्ता प्रवृत्तिहरू परिवेशका रूपमा रहेका छन्। यिनै कुराहरूबीचको पारस्परिक सम्बन्ध र गटिनताबाट प्रभावित र सञ्चालित मानवजीवन यस नाटकमा प्रस्तुत छ।

२.४ दृढ़

यस नाटकमा बाट्य र आन्तरिक दुवै किसिमको दुन्दुसंयोजन गरिएको छ तापनि आन्तरिक दुन्दु नै सशक्त रहेको छ। बाट्य दुन्दुका रूपमा मोहनमान र गीताको लिङ्गो समाज वा सामाजिक मान्यताहरूसंगको दुन्दु, मोहनमान र गीताकी आमाबीचको दुन्दु, गीता र जानी भैजाबीचको दुन्दु, गीता र महेश्वरमानबीचको दुन्दु, मोहनमानका माहिलादा र कल्पीजीआमाबीचको दुन्दु र मोहनमानको उनीहरूसंगको दुन्दु रहेका छन्। आन्तरिक दुन्दुका रूपमा चाहिँ गीता र मोहनमानका अन्तर्मनका दुन्दुहरू अत्यन्त सशक्त रहेका छन्। यस्ता दुन्दुहरूमध्ये सबैभन्दा सबल दुन्दु गीता र मोहनमानबीचको प्रेम 'उनीहरूले सोचेजस्तै परिव्र प्रेम हो' र 'समाजले सोचेजस्तै अपरिव्र प्रेम हो' भन्ने दुई भिन्न दृटिकोणबीचको दुन्दु हो। गीता र मोहनमान दुवैका अन्तर्मनमा अत्यन्त शक्तिशाली रूपमा यो दुन्दु रहेको छ र नाटक यसैका केन्द्रियतामा संरचित छ।

यस नाटकमा सरस र स्वाभाविक भाषाको प्रयोग छ । मानक नेपाली र मैथिनी भाषाको प्रयोग पाइनुसार भएको छ । छोटाछोटा वाक्य र छोटै खालका संवादमे नाटकलाई सफल बनाएका छन् ।

उपर्युक्त कुराहरूका अतिरिक्त यस नाटकमा पर्याप्त मञ्चनिर्देशन, मञ्चब्र उपर्युक्त परिवेशको संयोजन र अहोविभाजनको सम्बन्धमे भएकले यस नाटकको रहमन्तीय पछ पनि सफल देखिन्दू ।

३.३ दोष कर्ताको ईनमा सामाजिक पक्ष

समाज व्यक्तिहरूको समूह हो । समूहीकरण वा सामाजिकीकरण परिवारबाट चुरु हुन्दू । परिवारभित्र ऐटा आफै साझाठनिक ढाँचा हुन्दू, तपतको सञ्चालनमा व्यक्तिहरूका विभिन्न भूमिका हुन्दू । यसबाट पारिवारिक सम्बन्ध, पारिवारिक शासनव्यवस्था, सम्पत्तिमाधिको नियन्त्रण आदि कुराहरू स्पष्ट हुन्दू र परिवारभित्रको दृढू वा मेल यिनै कुराहरूमा निर्भर रहन्दू । परिवारभन्दा माधिकलो तहमा परिवारहरूका वीचको सम्बन्ध वा नाताव्यवस्था, सामाजिक मूल्य र मान्यताहरू, राजनीति, समाजकी वरीय संरचना र वर्गसम्बन्धजस्ता कुराहरू हुन्दून् । ती सबै समय, भूगोल र जातिसंपेक्ष हुन्दून् । गोठाले आफ्ना नाटकमा समाजका यी पक्षहरूमा सूझ्दै ढहूले एसेका हुन्दून् । 'दोष कर्ताको ईन'मा रहेका यिनै पक्षहरूलाई केलाउने प्रयास यहाँ गरिएको छ ।

३.४ पारिवारिक सम्बन्ध

यस नाटकमा परिवारभित्र लोगने-स्वास्थी, दाजु-भाइ, देउरानी-जेठानी, दाजु-भाइका छोराछोरी, सामु-बुहारीका वीचको सम्बन्ध चर्चित छ । तीवीच मूल रूपमा असमझदारीका कारण र सम्पत्तिका कारण समस्या देखा पर्दै । खासगरी लोगने-स्वास्थीको सम्बन्धबाहेक माधिचर्चित सबै सम्बन्ध सामान्यतः कटुतापूर्ण नै हुन्दून् । यसबाहेक आमा-छोरी, बाबु-छोरावीचको सम्बन्ध पनि रासो हुँदैन भन्ने यीनमनोविश्लेषक फ्रायडको निष्कर्ष छ । यस नाटकमा गीताली आमा र उसकी सासूक्य वीचमा सम्बन्ध राखी यिएन भन्ने कुरा यो अंशबाट पुष्ट हुन्दू :

(३) मोहनमान : कति देखिनसहने तोला मलाई माझ्यूले ! हामी सानो छैदा उल्लिते मैले गरेर बज्यै र माझ्यूको कति भगडा भएको यियो हनी ? ... अब मलाई त्यतिरी साया गर्ने आमा जस्तै पाल्ने बज्यै पनि छैन !

(प. ४)

सामू र बुहारीको सम्बन्ध खासगरी पारिवारिक शासन र सम्पत्तिमाधिको अधिकारका क्वरचले र मुल्तागत विशेषताका कारणले कटुतापूर्ण देखिन्दू ।

दाङु-भाइयीचको कटुतापूर्ण सम्बन्धलाई देखाउने यो नाट्यअंश हेरी -

(४) कृष्णमान : तिमै कान्हीआमाले गरेर त हाँ ति हामी यसरी नड र मात्र जस्तै
मिलेर यसेका दाङ्यु-भाइ छुहिनु पन्चाँ ! रातदिन स्वास्तीमान्दैको
झगडा, रातदिन कचकच ! (प. ४३)

यस अंशमा पर्ने दाङुभाइयीचको येमेल सम्पर्कका कारण भएको हो भन्ने स्पष्ट
है। खासगरी यस्तो स्थिति विचारपछि स्वास्तीमान्दैका कारणबाट हुन्दू भन्ने सामाजिक
धारणा रहिआएको पनि छ। यस्तदमा स्वास्तीमान्दैका कारणबाट भन्दा पर्नि दुई फरक
पृष्ठभूमिमा हुकेका भाइनिसहरू (नवविवाहिता र परिवारद्वारा अरु सदस्यहरू) बीचको
सामज्जस्यमा देखिने समस्याका कारण यस्तो स्थिति स्वाभाविक रूपमा आउने हुन्दू। तर,
यहुमतको सिद्धान्तानुसार यसबो दोष हुई पक्षलाई बराबरी नदिरुप समाजले अल्पमत पढ्न
या त्यही नवविवाहितालाई दिने गर्दै ।

नाटकमा गीता र उसकी आमाबीच पनि राशो सम्बन्ध देखिएदिन। यसमा दुर्घटा
कारण स्पष्ट छन्। पहिलो कारण आफूलाई मन नपरेको मान्दै - भान्जो भोहनमान -
संग गीताको निकटता देखिनु हो (हेनू उदाहरण ३)। अबो कारण शिक्षा र चेतनाको
स्तरमा फरक भएकामे देखिएको असमझदारी हो। यसलाई पृष्ट पार्ने नाटकको यो अंश
हेरी -

(५) गीता : अशिखित स्वास्तीमान्दै आमाको चित ! आमाको स्वार्थ करित तानो ! (प. ४)

नाटकमा गीता र जानी भैजार्दीच पनि राशो सम्बन्ध छैन। यी दाङुभाइका
छोरीहरू हुन्। यीमध्ये गीता केही पढेकी र जानी भैजा नपढेकी नारी हो। यही भिन्नता
यीबीचको असमझदारी र येमेलको कारण हो। यी उदाहरण हेरी -

(६) जानी भैजा : म त कुरा लगाउने हुँथी, कानो मन भएकी भएँ नि ! भैले बोलेको
न यहाँ जाएको तपाइन्नाई किन मन पहुँ र ! (प. १६)

यो संवाद भोहनमानसंगको भए तापनि जानीभैजाको गीतासंगको येमेल यसमा
प्रकट भएको छ। यहाँ रहेको कुरा लगाउने प्रसङ्ग जानी भैजाले गीता र भोहनमानका
विरुद्ध उसकी आमा र कान्हीआमा (गीताकी आमा) लाई कुरा लगाउने प्रसङ्ग हो ।

परिवारिक सम्बन्धका यी केही प्रसङ्गहरू हुन् जो सोभै नाटकको मूल कथासंग
सम्बन्ध राख्दून् ।

३.२ परिवारिक शासनव्यवस्था

परम्परागत नेपाली नमाजमा परिवारको मूल मानित बाषु हुन्दू, बाजु छैन भने
आमा बा जेठो छोरो हुन्दू। अर्थात् परिवारको सबैभन्दा जेठो मानिस पुरुष छ भने कु
निकिंवाद रूपमा धरमूली हुन्दू र सबैभन्दा जेठो मानिस महिला छ भने उक्त महिला बा
पुरुषहरूमध्येमा जेठो व्यक्ति धरको मूली हुन्दू। यसबाहेक धरको सबैभन्दा चालाउ र
सकिय व्यक्ति पनि परिवारिक शासनमा सकिय रहेका बेसा र बाआमाको मृत्युपत्रिको

अवस्थामा विचारित याजुभाइहरु र देउरानीबेटानीहरु एकसाथ शासनमा सक्रिय भएका बेला घरमा समानान्तर शासन चल्न पनि सक्छ । पछिकूल्लो अवस्था परिवारभित्रको सबैभन्दा जटिल र डुन्डुको सबैभन्दा बढी सम्भावना भएको अवस्था हो । यस नाटकमा यस्ता दुवै अवस्थाको प्रस्तुति रहेको छ । यी केही उद्धरणहरु हेरौ -

(३) मोहनमान : हो त्यही रित त माइज्यूको मनमा जस्ते रहेको छ । मानहोने केही भन्नानु मामाको अधिनितर माइज्यूको बोल्ने लाहस नभएर मारै ... (पृ. ८)

यो उद्धरण गीताकी आमाका बारेमा मोहनले भनेको कुरा हो । पहिले गीताको परिवार (विहेअधि) मा गीता र मोहनकी बज्यै (गीताकी आमाकी सासू) को शासन पियो र गीताकी आमालाई मोहनमान (भान्जो) मन नपरे पनि उसका बारेमा केही बोल्न सकिन्दैन् । अहिले गीताका बाको शासन छ र गीताकी आमा केही बोल्न सकिन्दैन् ।

(४) महेश्वरमान : भन्न परे मैसींग भनेसू तीलाई किन पिन्न आएको । तिनीहरुको म जागा देखाइयिन्दू । (पृ. २३)

यो उदाहरण गीताको घरको हो । यस घरमा गीताको लोग्नेको शासन छ र उ गीतालाई कुनै बाहिरी मानिसले यस घरमा कुनै किसिमको लेनदेन व्यवहार गर्नु परेमा आफूसँग सम्पर्क राख्नु पर्ने कुरा सुनाउदै छ । अफूसँग व्यवहार गरेमा जागा देखाइयिने कुरा उ गर्वसाथ भन्दू ।

यी उदाहरणहरु परिवारभित्रका एकल शासनका र कम डुन्डूपूर्ण अवस्थाका हुन् । गीताको घर (विहेअधि) मा गीताकी आमा पनि पारिवारिक शासनमा सक्रिय हुन पालेपछि गीताका कियाकलापमात्रि नियन्त्रण बदै जान्दै । समानान्तर शासन र बढी डुन्डूपूर्ण यस अवस्थाको उदाहरणका रूपमा यी उद्धरणहरु रहेका छन् -

(५) आमा : आहिले नै पहनु पछ्दै ? (पृ. १०)

(६) आमा : कम छोडेर पहन पाउन्नलै । (पृ. १०)

(७) आमा : ए गीता अझ आउन्नसू भनेको । (पृ. ११)

यी संबादहरूमा गीताकी आमा गीतालाई मोहनमानसँग संये बसेर पहन रोक लगाउन गीतालाई अको कुनै काम गर्न निर्देशन दिईदैन् । यहीनेर सम्भनु पर्ने कुरा के छ भने गीताको हतारमा विहे गर्ने र टाढा तराइमा दिने निर्णयमा पनि गीताकी आमाको नै मुख्य भूमिका देखिन्दू ।

३.३ सम्पत्तिमात्रि अधिकार र अंशव्यवस्था

परम्परागत नेपाली समाजमा सम्पत्तिमात्रि घरमूलीले नियन्त्रण राख्दै र उसले आहेयनुरूप त्यसलाई खर्च गरिन्दू । पहिले गीताकी बज्यै र पछिर गीताको बाचुमा यस्तै किसिमको अधिकार रहेको दियो । गीताको लोग्ने पनि यस्तै किसिमले सम्पत्तिको नियन्त्रक हो । यो कुरा मात्रिका उदाहरणहरु (३ र ८) बाट स्पष्ट भइसकेको छ ।

नेपाली समाजको सम्पर्कसम्बन्धी अकौं व्यवस्था अंशव्यवस्था हो। यसअनुसार हरेक पुरुषले कानुनले तोकेको उमेर पूरा गरेपछि पैतृक सम्पत्ति अंशका रूपमा प्राप्त गर्न अधिकार राख्दछ। यही अंशव्यवस्था नेपाली समाजमा पारिवारिक कलहको धीज बन्द आएको छ र यस नाटकका सम्पूर्ण समस्याको जडका रूपमा पनि यही रहेको छ। अंशसम्बन्धी केही प्रसङ्गहरू उदाहरणका रूपमा हेरी -

(१२) मोहनमान : मलाई माया गरेको हो र उनीहरूने, मेरो अंश भागलाई। मलाई दुहरा पारेर छाडे। त्यसबছत मेरी आमा छ सेपछि उनीहरूने आफूले मलाई पाल्न पैदेन्थ्यो? मलाई यही राखेको भए मेरो यो दुर्गति हुन्थ्यो? गीताको त्यो दुर्गति हुन्थ्यो? (पृ. ४१)

(१३) मोहनमान : पछ म पनि आर्हू। छुट्टिए कण्ठा करि सुन्नु! (पृ. ४१)

अंशसम्बन्धी यी दुवै प्रसङ्गहरू मोहनमानले आफ्ना माहिलाबा र कान्दूबाका बारेमा सापी गणेशप्रसादलाई भनेको हो। यीमध्ये पहिलो मोहनमान सानो छुदा संरक्षण चाहिनेबेलामा उसका काकाहरूले उसलाई नपालेर मामाकहा जानुपरेको तर अहिले उसलाई संरक्षण नचाहिने बेलामा भने उसको अंशको लोभले गर्दा उसलाई आफूतिर राल्न बल गरेको प्रसङ्गसंग सम्बन्धित छ। मोहनमानले यसलाई नै आफ्नो र गीताको बर्तमान जीवनको दुर्गतिको कारक मानेको छ।

३.४ परिवारभित्रका केही व्यवहारहरू

परिवार खासगरी संयुक्त परिवारभित्र विभेद, ईर्ष्या, चियोच्चाँ, फकाउने र अकांक्ष विरुद्ध कुरा लगाउने नराशा व्यवहारहरू पनि हुन्दून् जसले समस्या निर्माताहरू। यस्ता व्यवहारहरू पनि यस नाटकमा प्रस्तुत भएका छन्।

(क) विभेद

परम्परागत परिवारभित्र सामान्यतः महिलाहरू छोराका छोराछोरीलाई भन्ना छोरीका छोराछोरीलाई बढी माया गर्दून् र अरु व्यवहारमा पनि यस्तो विभेद देखिन्छ। पारिवारिक कलहका कारणहरूमध्ये यो पनि एउटा हो। यस्तो सन्दर्भको एउटा उदाहरण हेरी -

(१४) मोहनमान : हामीहरू सानै छुदा बज्यैने मलाई करि माया गर्व, तिमीहरूलाई भने उस्तो बास्ता नगर्ने। बज्यैको दुकुटीमा सुटुक बसेर म मिठो मिठो कुरा खान पाउने, भनेको कुरा पुर्ने मलाई। मैले खाएको तिमीहरू दुन्दुलु हेरिहने माइज्यूलाई कहतो भएको होला त्यसबछत! कसरी मिश्विए रिसले पाकेको होला। माइज्यूलाई के माई भन्नु नभन्नु भन्नुहुन्यो बज्यै- विचरा बाबुआना नभएको! मामाको घरमा

पालेको भनेर त्यसी नहेष्यु। म कु वर्ज्यै, उसकी वर्ज्यै' ...।

(प. ८)

यो मोहनमानले आफू (छोरीको हाँसी) र गीता र जानी मैजा (छोराका हाँसीहरू) का बीचमा उनीहस्तकी वर्ज्यैसे देखाउने फरक व्यवहारबाटे गीतासंग भनेको कुरा हो।

(ख) ईर्ष्या

परिवारभित्र चासगारी दानुभाइका बीचमा (र बाहिर पनि) कस्तैले उन्हींत गन्धो भने, राशो मेलमिलाप भयो भने मानिसहरू ईर्ष्या गर्दैन्। यस्तो प्रसङ्ग पनि नाटकमा आएको छ। यो उदाहरण हेरी -

(१५) गीता : होइन मान्हेहरू किन यस्तारी ईर्ष्यालु हुन्दैन् ! मैले तपाईंतर्ग बसेर पढेर के भयो ? कोही नसहने ! तपाईं नभएको भए म यतिसम्म पढ्ये हुन्ता ? हाशो मेलमिलाप कस्तैलाई मन रदैन। किन मन पदैन मलाई त्यसै गजब लाग्दै। होइन यो सबै ढाहा ! म म्याट्रिक शास गर्दू, कल्पेज जान्दू भनेको सुन्दा दूसी आमाले मुख विगारेर छुही, (ओठ थोको पारेर) बहि चेपारे पारेर मलाई भलाई गर्न थोजे- गरेजस्तो भन्न सकेको 'आइमाईने पढन हुदैन विघ्न्दै रे।' उहाँ भने विघ्ने त खुपिष्ठहू भन्ने होला। (प. ६)

यो मोहनमानसंग गीताले भनेको कुरा हो।

(ग) चियोचचौ

नेपाली समाजमा रहेको अर्काको चियोचचौ गर्ने र कुरा लगाउने प्रवृत्तिको पनि नाटकमा प्रस्तुति छ। यस्ता केही उदाहरण हेरी -

(१६) गीता : ऊ को ब्यारे ! (सुस्तरी) जानी मैजा होली चेवा लिड्हरहेकी। हाशो कुरा सुनिरहेकी। (प. ५)

(१७) गीता : ऊ कस्ती छ ? चेवा लिन आएकी ! अब माथि गएर उसकी आमा, दूसी आमालाई सबै भन्दै। (प. ३)

(१८) कृष्णमान : (बाहिर भन्याडमा कोही आवाज) ऊ को ? कुरा सुन्न आएको होला ! तिमीलाई फक्काएर कुलाएर सर्तै राख्नुला भन्ने ढर छ तिमो उल्लाई ! (प. ४३)

यीमध्ये उद्धरण (१६ र १७) गीताले आफू र मोहनमानबाट कियाकस्तापको चियोचचौ गर्ने जानी मैजाथारे भनेकी हो भने (१८) कृष्णमानले मोहनमान र आफ्नो कुराकार्नीबाटे चियोचचौ गर्ने उसकी भाइयुहारी वा मोहनमानकी कान्दूआमाका थारेमा भनेको प्रसङ्ग हो।

(८) फकाउने र आकांका विरुद्ध कुरा लगाउने

कुरा लगाउने प्रसङ्ग यसअधि पनि जानी मैत्राका सन्दर्भमा आएको हो । यसौं कुरा लगाउने र फकाएर कैसेलाई प्रभावित पारी आफ्नो स्वार्थ सिद्ध गर्ने प्रचलन नेपाली समाजको विकासका स्थमा रहेको छ । नाटकमा आएका यसौं केही प्रसङ्गहरूबाटे हेरी -

(१६) कृष्णमान : कुरा के भने तिमी एकलै बस्न हुन्न । बस्न पनि दिन्त म ।
जयानी बखतना जोश रहन्दै होश रहैदैन । (प्. ४२)

(२०) कृष्णमान : मसरी बस्न पर्ह भन्ने छैन । तिपनि मसरी बस्ने तिमीलाई सुख हुन्दै ।
एकलै बस्न चाही दिन्त म । (प्. ४३)

(२१) कर्णहीआमा : तिमी आमा र मेरो कठो मेल यियो । के गर्नु हामी सबैलाई छाडेर
जानुभो । कृति असल तिमी आमा, कृति रास्तो स्वभावकी ! ... मेरो
के लाग्छ । तिमी आमाको औपचार्य गर्ने पनि तिशा माहिला बालाई
मन नलाग्ने । ... अब अहिले अनेक तरहाले तिमीलाई फकाउन
चाह्ने । ... म कृति रोरै कृति करारै, आफै पाल्चु भनेर । अहै
तिमी बजै नमान्ने, तिमीलाई लगिहाल्नुभयो । मेरो के लाग्छ !
तिशा माहिला बाले पटकक बोलेका होइनन् । (प्. ४४-५)

उपर्युक्त उद्दरणहरू मोहनमानलाई फकाएर आफूसँग राख्न उसको माहिलाबा र
उसकी कान्दीआमाले एकअकेंका विरुद्ध मोहनमानसँग गरेका कुराकानीका अंश हुन् ।

३.५ नाताव्यवस्था

यस नाटकमा परिवारभित्रका खुँ प्र नातासम्बन्धबाटे चर्चा गरिएको छ । खासगरी वैदाहिक सम्बन्धबाट स्पार्पित हुने तर परिवारभाहिरको नातासम्बन्धमध्ये मामाघरको सम्बन्ध महत्त्वपूर्ण रूपमा चर्चित छ । बाल्यावस्थामा र पछिसम्म पनि नेपालीहरूका लागि मामाघर अत्यन्त प्यारो ठार्ड र भावली प्यारो नाता । यसैले सुख र दुःख दुवै अवस्थामा नेपालीहरूका लागि मामाघर महत्त्वपूर्ण आध्यात्मिक हो । तर बाजेबर्जी हुदा जिति त्यो ठार्ड सहज र प्यारो हुन्दै त्यति पर्छि हुदैन र अझ कहिलेकही त त्यसपछि असहज परिस्थितिको सिर्जनासमेत हुन सक्छ । यस सन्दर्भमा एडटा उद्दरण हेरी -

(२२) मोहनमान : बजै भएसम्म यो आफै छरजसो नारायण, आफ्नो घर कसको कसको विरानीको लाग्यायो । (प्. ५)

आफै पहिले अत्यन्त प्यारो बनेर रहेको मामाघरमा अपमानित भई खेदिने स्थितिमा पुरेका खेला गीतासँग मोहनमानले भनेको प्रसङ्ग हो यो ।

३.६ सामाजिक मान्यता रुढि

नेपाली समाजमा कर्तपय रौद्रहरू मान्यताका रूपमा अझै बोकी छन् भने यस गोठाले : युग र आवाज ३४५

नाटकको लेखनकालतिर त ती अत्यन्त सबल थिए। यस्ता हृदिहरु धैर्यजीतो मानवजीवनको दूर्घटनाका कारकका रूपमा रहेका थे। यस्ता केही हृदिहरुको प्रस्तुति नाटकमा भएको थे। तिनमा त्वालीमान्दू वही प्रश्नासित हुनु पर्छ भन्ने सामाजिक धारणा, तरुनी भएपछी उसका बारेमा अनेक अनैतिक सम्बन्धका प्रडक्षलवाजी र हल्ला चलाउने प्रचलन र यसबाट जीसत थन्ने स्थिति, हरेक दुरावस्थाहरुलाई कर्मको फल ठान्ने मनोवृत्ति र विचाहपछि सबैथोक ठिक हुन्दू भन्ने नारी मनोवृत्तिका प्रसङ्गबारे यहाँ केही उदाहरणहरु हेरी -

(२३) आमा : गीता तिमी बहिनी, त्वालीमान्दू ! तरुनी भएपछि अनेकपरीका कुरा काटखान मान्दूहरु ! मान्दूको भनाइबाट बचाउन साई गाड्दा हुन्दू ! हुनत के भएको छ र ! तिमी र ऊ सर्गे पदझौं ! तैपनि मान्दूहरु दुपी ! त्वालीमान्दूहरु सम्हालिएर हिँडनु पर्छ ! मान्दूको भनाइ बचाउनु पर्छ !

यस्तो कुरा तुनेर तिशा मामा त्यसै पनि लाटो हुनुभएको छ ! (प. २०)

(२४) आमा : के लाग्दू ! यस्तै हो, गीताको पनि विहे नगरी भएन। एक महिनामै विहे गर्ने- तिशा मामाले भन्नुभयो। त्वालीमान्दूलाई खोट लागेपछि ... ! (प. २१)

(२५) जन्तोसुकै भए पनि कर्मको लेखा भनेर सान्त्वना लिइरहेछु ! दुख पाउनु त्वालीमान्दूको कर्म हो। अब त पूर्व जन्मको यापले माई त्वालीमान्दू भएर जन्मइन्दू भन्ने कुरा विश्वास लाय्यो। ... मेरो भाग्यमा के लेखेको हो, मैसे पूर्व जन्ममा के याप गरेकी थिए कुनिन, म त्यसै त्यसै अपराधिनी भएर टोलहाइरहेछु ... तर देउताले के सजाव दिन चाहेको कुनिन ... ! (प. ३८-३९)

(२६) विहे भएपछि जर्मै कुरा मैटिने छन् भन्ने ठानेकी थिए ... ! (प. ३८)

उपर्युक्त उदाहरणहरुमध्ये (२३) र (२४) गीताकी आमाले मोहनमानसंघ भनेका कुरा हुन्। यिनमा मोहनमान र गीताकी अनैतिक सम्बन्धको हल्ला चलेपछि गीतालाई विहे गरी पठाउनेबारेको प्रसङ्ग छ। उदाहरण (२५) र (२६) चाहिँ गीताले आफ्नो अवस्था र धारणासळित मोहनमानलाई लेखेको पत्रबाट मोहनमानले पढेको अर्थ हो।

३.३ वर्णीय समाज

यस नाटकमा नेपाली समाजको वर्गीविभेद खासगरी तराईको जिमिदारी प्रथा र त्यहाँका जिमिदार र साधारण मानिसहरूको विभेदलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ। यी केही सन्दर्भहरु हेरी -

(२७) गीता : आज योबर करनीले एक मन धान कर्जा मानेर छुट्टी ! तपाईंलाई भनिदिनू भनेर पिरेर छुट्टी ! (प. २२)

(२८) गीता : कंरि हल्ला प्रसिद्धेति कराइरहेको थियो, उसकी आमाको तराई रे ! कल्तो गरिब नाड्दू त्यो ! (प. २२)

- (२६) गीता : कर्ति गरिब यहाँका मान्दूहसु ! हरवद्वत् अनिकल ! हिरवा चमारले दुँड़
दिन भयों रे केही नचाएको । जहान बच्चा सबै भोकै ! (पृ. २३)
- (३०) महेश्वरमान : दिन ! मध्यान लुटाउन बसेको हुँ र ? (पृ. २३)
- (३१) महेश्वरमान : गरिब भयों त मेरो के लाग्छ ! मैले गरिब पारेको होइन !
(पृ. २३)

नाटकमा गीता र उसको लोगने महेश्वरमानबीचको संवादका रूपमा आएका
उपर्युक्त उदाहरणहसुमा (२७), (२८) र (२९) गरिबी देखाउने उदाहरण हुन् भने (३०)
र (३१) त्यस ओंप्रकार सम्पन्न व्यक्ति महेश्वरमानको गरिबहस्तीति संवेदनाहीन उच्चबर्गीय
अहंयुक्त अभिव्यक्ति हो ।

यी अभिव्यक्तिहसु आर्थिक आधारमा वर्णियमेद देखाउने उद्देश्यले प्रस्तुत
गरिएका भने होइनन् बर महेश्वरमानमा रहेको हीनताबीथलाई प्रभावकारी ढङ्गले
देखाउने सन्दर्भमा आएका हुन् ।

३.८ राजनीति

राजनीतियस नाटकको मूल कथ्य होइन तर मोहनमानको सकिय र
राजनीतिसचेत विचारी जीवनको भल्को दिन प्रस्तुत भएका र उसका साथीहस्तीचको
संवादका रूपमा आएका केही राजनीतिक सन्दर्भहसु छन् । ती तत्कालीन समाजका कटु
यथार्थ हुन् र आज पनि उत्तिकै सान्दर्भिक लाग्छन् । यी राजनीतिक टिप्पणीहस्ताई
आजका सन्दर्भमा हेने हो भने भन्नै पर्ने हुन्दै – राणाकलको समाप्ति भनिएको समय
(वि.सं. २००३) देखि आवस्यम भन्है साडे पाँच दशकमा नेपाली राजनीतिले शून्य
माझल याचा गरेको छ । अथवा भनौं यति लामो समयमा हामी कही हिँडेनौं । नाटकमा
प्रस्तुत राजनीतिक सन्दर्भब उदाहरण (उदाहरण १ र २ समेत) हेरै -

- (३२) मोहनमान : आज स्टुडेन्ट्स युनियनको मिटिङ । क्षणांतरगाडा । क्षणां
प्रेतिडेन्टमार्थि भोट अफ नो कन्फडेन्स यास गरेको । (पृ. ४)
- (३३) गणेशप्रसाद : अमेरिकाले पनि सेटिलाइट छोइन लायो । रस्त र अमेरिकाको
मात्र कम्पिटिसन छ अब संसारमा । हामीजस्ता सानो देश ...
हाम्रो देश सानो त छैदैब तर दुई तीन तय वर्ष पछि परेकाने पो
निराश लाग्छ । फोरि हाम्रो त कम्पुजाको हिंडाइ जिति पनि छैन ।
केही हिँडे जस्तो गर्दै चूप लाग्येर बत्थ । (पृ. ४८)

यीमध्ये उदाहरण (३२) मोहनले गीतासंग आफू घर आउन ढिलो हुनाको
कारणबारे बताउदाको संवाद हो भने (३३) चाहिँ सागरनाथसंग गणेशले राष्ट्रको
विकासको गतिबारे गरेको टिप्पणी हो ।

उपर्युक्त सामाजिक पञ्चहस्तमध्ये सबैभन्दा प्रभावकारी ढङ्गले परिवारिक शानन

२ अंशव्यवस्था आएका छन् भने सामाजिक रुहि र मान्यताहरूले पनि नाटकलाई सहात्त यनाउनमा बहत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। यीसोग सम्बद्ध भएर प्रकट भएका सामाजिक व्यवहारहरूले नाटकलाई गति दिएका छन् भने यिनै व्यवहारहरूका परिणामिका रूपमा यसमा प्रयुक्त पात्रहरूको मनोरचना भएको छ ।

४ दोष कर्ताको छैनमा मनोविज्ञान

यस नाटकमा माति चर्चित सामाजिक पञ्चहरूका पृष्ठभूमिमा यिनैका प्रतिक्रियास्वरूप निर्मित पात्रका मानसिक जटिलताहरूको कुशल प्रस्तुति छ । यीनजन्य वासनाको सन्दर्भबाट उठेर त्यसै सन्दर्भमा द्रुडिश्वस्तो देखिने यस नाटकबाटे मनोविज्ञानको केन्द्रीय पक्ष भने हीनता रहेको छ । यसबाहेक हीनतासँग सन्दर्भित भएर देखिने स्वपीडन, परवीडन, शहकाजस्ता मानवमनमा निहित प्रवृत्तिहरूको प्रस्तुति र यीनजन्य वासनालाई पुष्टि गर्ने एउटा स्वप्नको घटनाको प्रस्तुति पनि यस नाटकमा छन् । यिनै विद्यु प्रवृत्तिहरूको संयोजनबाट निर्मित जटिल व्यक्तित्व र परम्परित समाजका आहम्बरहरूबीचको सहजार्थ नाटकको मुख्य ढन्ड बन्ने पुगेको छ । यहाँ यिनै मनोवैज्ञानिक सन्दर्भहरूको चर्चा गरिन्दू ।

४.१ हीनता

यस नाटकबाट पात्रहरूमध्ये धेरैजसो हीनताने घस्त छन् । तिनमा मोहनमान दुहरो, सर्वेभन्दा बढी माया गर्ने बज्यै पनि मरेको, काक्कहरूले बेवास्ता बरेको, माइजूको अपमान सहै हुँकेको, मामाकी छोरी (गीता) संग अनैतिक सम्बन्धको आरोप लागेको, गीतालाई प्रेम (पवित्र वा अपवित्र जस्तोसुकै होस्) गर्दागै चुनि ऊ ब्रह्माय भएका अवस्थामा केही गर्ने नसबने अवस्था रहेको, राजनीतिमा लागेद चुनाव लद्या एउटी अवस्थासँग हार्न पुगेको र जागिर खान जाँदा अन्तर्कारामा फेल भएको पात्र हो । यी एकपछि जर्को गर्दै घटेका घटनाहरू र मानिसहरूले उत्तराप्ति गर्ने व्यवहारका ज्ञान उसमा हीनताको विकास भएको छ । उसको हीनतालाई देखाउने सन्दर्भहरूमध्ये केही उदाहरणका लागि हेरी ।

(३४) मोहनमान : तिमीलाई त के ! म जन्म जन्मान्तरको दुहरो, अकर्को छरना त्यसै बसी बसी खाएको ! (प. ४)

(३५) मोहनमान : मलाई त्यसरी माया गर्नु पाइन ! (शान्ति) मलाई माया गर्ने, वास्ता गर्ने जाति त सबै नरिसके । तिमीलाई पनि मर्न मन लाग्यो ?
(प. ३)

(३६) मोहनमान : असजिलो लाग्छ । माइज्यूको अस्ति देखेर किन किन डर लाग्छ ! (प. ४)

दृप्युक्त तीन उदाहरण गीतासंगका संबाद हुन्। यिनमा मोहनमानको दुहुरोपन र माइज्यको उसप्रतिको अवहारबाट उसमा हीनताएन्चको विकास भएको स्पष्ट देखिन्दै।

(३३) मोहनमान : बायत्तजिकली म पापी हुँ। मेरो शरीर, मेरो हरेक बोलचान, चलाई, लिडाई विष हो, जसले छुनासाथ कोही भट्ट हुन्दै। नजिक पनांसाथ कसीको जीवन बर्बाद हुन्दै। (प. ३१)

(३४) मोहनमान : अहको आखान्ने आफूलाई हेदाहेवा मलाई आफू किराजस्तो लागितक्यो, त्याउत्त्यार्द लिहने किरा। (प. ३६)

(३५) मोहनमान : अलिनै एकचोटि के मन आयो जागिर खान द्याउत्त हाने। इन्टरभ्युमा तर्कैसे मलाई यस्तरी हेरे - म अबाक भर्दू बोल्नी चाकिनै। म फेल भएँ। मैले जागिर शनि पाइनै। (प. ३६)

माथिका तीन उदाहरण गीताप्रसादसंगका संबाद हुन्। उदाहरण (३७) मा मोहनमानले अस्का दौर्घ्यले आफूलाई हेरेर गीतासंगको सम्बन्धमा आफूलाई दोषी ठानेको छ। उदाहरण (३८) मा उसले आफूलाई अस्पन्त तुच्छ ठानेको छ भने (३९) मा क हीनताका कारण अस्का अगाडि बोल्नै नस्कने भएको देखिन्दै। आफूले गरेमगरेका तरी दोष स्विकार्नु आफूलाई तुच्छ ठान्नु र बोल्नै नस्कनु हीनताका विभिन्न प्रकारित रूप हुन्।

(४०) मोहनमान : तिमीलाई थाहा छैछैछ। म के भैलकै भनेर। त्यहाँ अनेक किसिमका बदमास लोकरहन्त आउँछन्। आखिर म बदमासको दजामा दर्ता भैसक्छै, मलाई त्यहाँ कसीले केही भन्दैनन्, सर्वले मान्दैन्। (प. ३५)

(४१) मोहनमान : किन संभाल्ने के कारण संभाल्ने? संभालेर काइदा के छ? मेरो को छ? म अब कसीको छोरा हुँ? म अब कसीको नाति हुँ? म कसीको याह हुँ? म त एक्लो, केही जिम्मेदारी नभएलो मेरो कोही सापी शनि छैन। एक्लो, एक्लै पाप गरेर बसेको आभिचारी। ती भन तिमो मनमा शहका हैन? ... (प. ३५)

यी दुई उदाहरण पनि गीताप्रसादसंगकै संबादका अंश हुन्। अस्कहस्ते बदमास र दोषी ठहर्याएको प्रतिक्रियास्वरूप मोहनमान आफैले पनि आफूलाई बदमास ठानेको छ। त बदमासहस्ते सहगत खोज्दै गैरजिम्मेदार भएर हिँडेको छ। यो पनि हीनताकै एउटा रूप हो।

गीताप्रसादसंगकै अको संबादमा मोहनमानको अन्तिमो प्रतिक्रिया छ - सज्जन माई होइन बदमास पनि हुन नस्केको। यो उदाहरण हेरी -

(४२) मोहनमान : मैले खोजेको कहीं शनि पाउन्न। म बीधमा भुँडिएको मान्दै। यस्तो भएर जन्मै, यस्तो भएर हुँकै! म सज्जनको बीधमा सज्जन हुन पाएँ। यस्तरी मोज गरेर उडार्द भने शनि (प. ४३)

ऊ हीनतासे कर्ति यस्त छ भने उमलाई आफू जन्मेकैमा पनि पछुतो छ ।
गोणशप्रसादसंगकै संवादको अर्को अंश हेरी -

(४३) मोहनमान : पछुताउन त मैले धेरै कुरामा परेको छ । म किन जन्मे त्यसीना
पनि पछुताउन परिरहेछ । (प. १२)

गीता प्रति नै ब्रनास्या हीनतावोधको चरम अवस्था हो र यी उदाहरणहरूले
मोहनमानको हीनताशिखको जटिलतालाई प्रष्ट पार्दैन् ।

गीता पनि हीनताशस्त पात्र हो उसको यो अभिव्यक्ति हेरी -

(४४) गीता : मोहनदाई, म धक कुकाएर रन पनि लक्खन । राम्री रुन माई पाए ।
मैले उहालिई माया नगरेको होइन । तैपनि किन किन हतुड्हो भएजस्तो
लाग्छ उहाँ जानुभएर । रोए पनि स्वाँग गरेर रोएजस्तो हुन्छ मलाई । म
जन्म जन्मान्तरकी पापिनी ! (प. ५०)

महेश्वरमान आफू मोहनमान जाति नपडेको, ऊ जीति रामो नभएको र गाउँमा
बसेको हुनाले स्वास्त्रीले आफूलाई धृणा गरेकी हो भने ठान्दछ । यसैले ऊ पनि
हीनताशस्त बन्न पुगेको छ । अफ उसको त यसै क्षरणसे भूम्पु भएको देखिन्दू । यसलाई
प्रस्त्याउन केही नाटकीय सन्दर्भहरू हेरी -

(४५) महेश्वरमान : मोहनमान धेरै पठेलेको छ, त्यो तेरो भान्जादाई ... । ... मैले
भनेको त त्यो धेरै असल, धेरै बिडान, धेरै गुणी छ । (प. २५)

(४६) महेश्वरमान : गरिब ठाउँमा किन बत्खेन् त । जा न नेपालमा । तीनाई त्यही
जान मन तागेको छ, मलाई याहा नभएको हो र । ... यहाँ औलो
लाग्छ । यहाँ हैजा मधिष्यो भने गाउँक गाउँ मध्दैन् । यहाँ
गरिब र भोकानाङ्काहरूको ताती लाग्छ । यहाँ हेनै केही हैन ।
तिनेमा हैन, नेपालमा जस्तो जाओ हुइन, यहाँ यसो कहीं जाने
ठाउँ हैन । मूर्ख गँकारहरूतांग दिन बिताउनु छ । पठे-लेखेका
मलादमीसित बसेर कुरा गर्न हैन, समाज हैन, सोसाइटी हैन ।
(प. २६)

(४७) महेश्वरमान : त्यसी टासिनु पर्दैन । मेरो बिउ गन्हाउँदै । म मधिसे हुँ
तराङ्काली गाउँले गँकार, अशिखित मूर्ख । (प. २४)

(४८) महेश्वरमान : यो घर तेरो होइन यो त पराइ घर । म त पोइ माई
हुड्हाजस्तो । माया गर्न नपर्ने प्रेम गर्न नपर्ने । म कतै गर्ए भने
चिन्ता गर्न नपर्ने, तहपन नपर्ने । म मर्ने भने चुरी फुटाले पुग्ने ।
(प. ३०)

महेश्वरमानका यी सबै संवादका अंशहरू गीतासंगका हुन् ।

जानी मैजामा आफू अशिखित भएको र कसैले मन नपराएकामा हीनतावोध छ ।
यी संवादका अंशहरू हेरी -

- (४९) ज्ञानी मैत्रा : मेरो पहने बुद्धि छ र ? मलाई कस्ते पढाउँदै ? (प. ३)
- (५०) ज्ञानी मैत्रा : न पहेकी छैन, केही छैन, हो मलाई खुसी लाग्दै। म मूळ, म गंधार, मेरो दुडाजस्तो मन, मलाई खुसी हुन्दै। ... म कहैको मन पर्दिन। (प. १८)

ज्ञानी मैत्राका यी दुवै संचादअंशहरू मोहनमानसंगका हुन्।

गणेशप्रसाद यस नाटकको वौद्धिक पात्र हो। ऊ मोहनमानको लिखितको मनोवैज्ञानिक व्याख्यासमेत गर्दैदै। ऊ नाटकमा तुलनात्मक स्वप्नमा सन्तुष्टित पात्र पाइन हो तर उसमा पनि रामो विचारी हुन नसकेकामा हीनत बोध छ।

- (५१) गणेशप्रसाद : फेरि तिमीजस्तो रामो न्टुडेन्ट म भए ...। तर के गरु आफू त दिनभरि रातभरि मिहनत गरे पनि बल्लतल्ल रात भड्न्दै। यसपालि त त्यो पनि भन्न लकिन्न। (प. १२)

गणेशप्रसादको हीनताबोध रामिण्यताका सन्दर्भमा पनि देखिएको छ। उदाहरण

- (५२) मा प्रस्तुत अंश यस्तो उदाहरण हो।

४.२ स्वपीडन

हीनताबाटै विकसित स्वपीडन प्रवृत्ति यस नाटकको पात्र मोहनमानमा देखिन्दै। गीताले ऊसंग भनेका कुराहस्वाट यो कुरा स्पष्ट हुन्दै।

- (५३) गीता : आमालाई मैले खानेकुरा ल्याएको थाहा छैन भनेको। (प. २)

- (५४) गीता : आमाले केही भन्नुहुन्दै कि भनेर खानु नभएको? अस्ति राती पनि भोकै सुन्नुभयो। (प. २)

यी संचादका उदाहरणबाट मोहनमान बेलायेला भोकै बस्दू भन्ने पट्ट हुन्दै। यस्तो आफैलाई दुख दिने काम स्वपीडन हो।

४.३ परपीडन

अहलाई दुख दिने प्रवृत्ति परपीडन हो। यस नाटकमा मोहनमान र महेश्वरमानमा यस्तो प्रवृत्ति देखिन्दै। मोहनमानमा यो बालककालमा देखिएको छ भने महेश्वरमानमा पटक पटक देखिएको छ। यी केही सन्दर्भहरू हेरी -

यो गीतासंगको संचादमा उसलाई रुबाउदा आनन्द आउने कुरा मोहनमानले गरेको छ।

- (५५) मोहनमान : तिमी हलचे पिन्चे, तिमी रोएको देखैर मलाई हाँसो उद्घ्यो, इया लाग्ने विसिमले मञ्जा लाग्य्यो। (प. ६)

महेश्वरमान गीतालाई उसको बाल्यकाल, मोहनमानसंगको सम्बन्ध, मोहनमान विग्रह गएको कुरा र माइलीले गीतालाई बेवास्ता गरेको कुरा सुनाएर ऊ दुखी भएकामा आनन्द लिन्दै। तसका दुई उदाहरण हेरी -

(५५) महेश्वरमान : ती यो किताप । (किताप गीता भए ठाउंमा फाले) तेरो भान्जादाइले रासो अक्षरले सही गरेर पहन भनेर दिएको । त्यो रासो अक्षर नहेरेसम्म तलाई चित बुझ्दैन । बुझिस् तेरो भान्जादाइले पहन छाडिसक्यो । (पृ. २६)

(५६) महेश्वरमान : तेरा बाजामाले तलाई नेपाल बोलाए ? तलाई पठाइदे भनेर एकबयनसम्म भनेनन् । त्यहाँ पुगदा खालि तेरी जामाले रोप्र सोङ्नुभयो 'तलाई सन्चै छ' भनेर । ... तर तीसे तेरो भान्जादाइलाई देखिस् भने त मुझां पछेस् । कुङ उडेको, बेरूप अनुहार, पतनको सीमा पुगेको । तीपनि त माया गर्ने होला ! तेरो भायाले ऊ फेरि लहलहाउने होला ! (पृ. ३१)

महेश्वरमानले गीतालाई जानीजानी दुख दिएको कुरा उसले आफै गीतालाई मूनाएवाट उसको परीहन प्रवृत्तियारे अझ स्पष्ट हुन्दै । उदाहरण (५७) यसौ उदाहरण हो ।

(५७) महेश्वरमान : जिउन पनि विन्ल (गीता अल्मलिएर होहेँ) मर्न पनि विन्ल, यो मर्याद हो । (पृ. ३२)

परपीडनको यस्तो प्रवृत्ति पनि ती पावहर्ने समाजबाट प्राप्त गरेका व्यवहारहरूको प्रतिक्रियास्वरूप आएका हुन् ।

४.४ शह्का

हीनताप्रस्त मानिसहरू आफैलाई र अरुप्रति पनि शह्का गर्दछन् । यस नाटकमा यो प्रवृत्ति सदैभन्दा बढी मोहनमानमा देखिन्दू भने महेश्वरमानमा पनि यस्तो प्रवृत्ति देखिएको छ । यसको उदाहरणका लागि नाटकका केही अंश हेरी -

गीतासंगको संचादमा मोहनमान आफूसैंग माइङ्गु रिसाउँछिन् होला भन्ने शह्का यसरी व्यक्त गर्दै -

(५८) मोहनमान : माइङ्गुको रिस कुन दिन ममारि छनिन्दू । (पृ. ८)

गीतासंगको संचादमा मोहनमान आफूहुँस्वीच्छको सम्बन्धलाई मानिसहरू यसरी लिन्दू होला भनी शह्का व्यक्त गर्दै -

(५९) मोहनमान : मान्दूले कर्ति स्वाद लिई लिई यसलाई दूलो रूप दिने होला ! कर्ति स्वाद लिई लिई हामी दुइलाई पतित साक्षित गर्ने होला उच्च नीतिकताको सिद्धान्त बकहै ! हास्यो विषयमा कर्ति चर्चा हुदै तो । किनकि यो यीनसम्बन्धी कुरा हो ति । (पृ. १४)

गीतासंगै अर्को संचादमा मोहनमान आफैलाई यसरी शह्का गर्दै -

(६०) मोहनमान : कहिलेकाही म आफैलाई शह्का गर्दै मानो मैले केही शाप गरेको छु ! केही गरेको छु जस्तो लाग्दै । मानो मैले तिनीलाई हातपात

गरे, मानो म रामत हु लियो मातु तुधंर खाने। म पापको मूर्ति
भएर जन्मे जस्तो लाग्दै। मैले छुनासाथ कोही विप्रमय हुन्दै।
(प. १३-८)

मोहनमान कलेज जान छाडेको छेरै परिदि फौर कलेज जान चानेको थियो।
सयोगले त्यो समय महेश्वरमानको मृत्यु भएको समयको कोही दिन मातै अगाहाँ रहेछ।
यसबारेमा उ गीतासंगको संवादमा शहका उठाउदै।

(६१) मोहनमान : मानिसहरूले के भने होलान्, उहाँ मनासाथ म कलेज गर्ए। (प. ५७)

महेश्वरमानको पर्नि शहका गर्ने प्रवृत्ति थियो यसलाई पुष्ट गर्न संवादको यो
अंश हेरौ -

(६२) गीता : उहाँलाई रोगजस्तै लागेको थियो, मलाई शहका गर्न, मलाई कैनै !
(प. ५५)

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा देखिएका शहका सामान्य शहका नभई मनोरोगका
रूपमा देखिएका हुन्।

४.५ यीनजन्य चासना

यस नाटकभारि कतै थनि यीन प्रष्ट रूपमा देखिएको छैन। यद्यपि यस नाटकको
केन्द्रीय कथ्यजस्तै गरी यीनजन्य चासनाको प्रसङ्ग आएको छ। यस्तो प्रसङ्ग पहिले
मोहनमान र गीताका बीचमा अनैतिक सम्बन्ध रहेको आरोप र चर्चाका रूपमा आएको
छ भने परिदि उनीहरूका संवादमा यस्तो सम्बन्ध थिएन भन्ने स्पष्टीकरणका लागि आएको
छ ठाउठाउमा। यस्तो सम्बन्धको आरोप वा चर्चा उदाहरण (२३) र (२४) मा हेने
सकिन्द्र गीताकी आमा र मोहनमानबीचको संवादमा। स्पष्टीकरणका रूपमा चाहिँ
मोहनमानको गीतासंगको संवादको यो अंश हेरौ -

(६३) मोहनमान : ... मैले तिमीलाई त्यस्तो कोही ...। तिमी मलाई कुरा सोहायी, हात्तो
बाँचा जुध्यो। कहिलेकाही म ठहामा तिमीलाई प्याह विट्ठै,
कहिलेकाही धाप दिन्यै। त्यसमा त्यस्तो कोही! (प. १३)

यस उद्धरणले कुनै न कुनै किसिमको आकर्षणको अनुभूति उनीहरूलाई पर्नि
भएको थियो भन्ने प्रष्ट हुन्दै। यस किसिमको आकर्षणको पुष्ट हुने अर्को प्रसङ्ग चाहिँ
मोहनमानले आफूले देख्ने गरेको सपनाथारे गीतासाई बताएको संवादको अंश हो। त्यो
यस प्रकार छ -

(६४) मोहनमान : कहिलेकाही म सपनामा तिमी थिहे भएको देह्यै। तिमी रहै मवाट
परपर हुन्यै। म एकत्रै अनकम्टार जहागलमा थस्तै। यस्तो
किसिमको सपना म बराबर देख्नु। यसमा पाप गर्ने प्रवृत्ति छ?
कहिलेकाही तिमी थिहे हुने कुरा सुनासाथ मलाई कस्तो कस्तो, झुँझाँ
जस्तो बेमज्जा हुन्दै। (प. १८)

प्राप्तिका अनुसार मानवका अनुप्त इच्छाहरुको अभिवृत्ति स्वप्नका माध्यमबाट हुन्छ । ऐसे सिद्धान्तलाई मान्य हो भने मोहनमान र गीताका बीचमा यौनवासनाजन्य आकर्षण पियो । तर, त्यसलाई नाटककारये त्यसीरी प्रथांएको प्रतीत हुदैन । वह, त्यो उनीहरुमा त्यन्तो विकृत चिन्तन सामाजिक व्यवहारको प्रतिक्रियाका रूपमा विकास भएको देखिन्दू ।

यस नाटकले व्यक्तिको घनोरघना स्वतः वा प्राकृतिक रूपले भन्दा सामाजिक पृष्ठभूमिका प्रतिक्रियाअनुरूप तथार हुने हुंदा समाज र मनोविज्ञान अभियन्त कुरा हुन् भने कुरा प्रस्तुत गरेको छैन । यस तथ्यको पुष्टि यसै नाटकको पात्र गणेशप्रसादका केही संवादबाट हुन्छ । तिनलाई हेरी -

(६५) गणेशप्रसाद : यो जम्मी प्रतिक्रिया हो, चाहे अन्तरमुखी स्वभावको भन चाहे बदनामीको । तर प्रतिक्रियाथाट भएको आफ्नै स्वभावथाट भएको भन्दा डरलागदो हुन्छ । (प. ३५)

(६६) गणेशप्रसाद : तिन्हो सोचाइ फलफल विकृत हुदैछ । (प. ३५)

५ वैठान

'दोष कसैको छैन' नाटककारेका उपर्युक्त चर्चाप्रधि करिब करिब एउटा निकर्षमा पुगिएको आधार हुन्छ - सबै किसिमका सामाजिक व्यवहार र पृष्ठभूमिका प्रतिक्रियास्वरूप नै मानव व्यवहारहरु निर्देशित हुन्छन् र मानवमनका कियाकलाप पनि त्यसैअनुसार देखिन्दू, व्यक्तिमन समाजनिरपेक्ष हुदैन । तर यसो भनिरहेया शीर्षकबारे पनि ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ । शीर्षकले यस नाटकमा प्रस्तुत पात्रहरुको दुर्घटित जीवनका सन्दर्भमा कसैलाई पनि दोष दिन चाहैन । अझ नाटकमै पनि एक दुई संवाद यसै देखिन्दू -

(६७) गीता : मोहनदाइ ! मोहनदाइ मैले तत्ते सत्ते केही विराएको हीन । (प. १८)

(६८) मोहनमान : यसैलाई एरिचठेन्ट भन्दून्, कसैले केही विराएको हीन । (प. १८)

यी संवादहरूले कसैलाई दोष दिन चाहैनन् । यी घटनाहरु केवल तुर्घटना पिए भन्दून् । तर, के यो सोभो भनाइ होला ? अबश्य होइन । उदाहरण (१२) हेरी त फेरि एकपटक, त्यहाँ सम्पूर्ण दुर्घटनाका कारक एकप्रधि जक्कै बढै देखा पर्क्का सामाजिक व्यवहारहरु हुन् भने प्रष्ट छ ।

दैनेले यो नाटक अंशव्यवस्था, अनावश्यक चिदोषचौं, कुरा लगाउने र हल्ला गर्ने प्रवृत्ति, अविवाहित नारीका सबै समस्याको समाधान विवाह हो भनिटान्ने प्रवृत्ति, परिवारभित्रका सदस्यहरुको आपसी सम्बन्ध र व्यवहार आदि सामाजिक कुराहरुमा देखिने विकृतिका प्रतिक्रियास्वरूप ती व्यवहारहरुबाट परिडित व्यक्तिमा हीनता, स्वर्णाङ्गन, परपीडन, शाढीका, पञ्चानामाप आदिजस्ता मनोरूपकृतिहरु देखिन्दू र यस्ता समस्याका कारण जीवन

दुर्घोटित बन्दछ भन्ने मूल कथ्य प्रस्तुत गर्न सफल छ ।

(१६) मोहनमान : गीता ! (अधिल्लितर गएर) गीता ! पापिनी होइन, दुहुरी ! तिमी दुहुरी, न दुहुरो ! माया यर्ने हक परि छैन, युआ यर्ने हक परि छैन ।
(प. ६०)

समस्यावाट सुन भएको प्रस्तुत नाटक समस्यासँगै बढौदै गएर उपर्युक्त नंवाद
(१६) मा समस्याको चरम स्थितिमा टुडिएको छ । यसैले यो एक समस्या नाटकका रूपमा रहेको छ - सामाजिक-भौतिक-ज्ञानिक समस्या ।

सन्दर्भस्रोत

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०१५) नेपाली नाटक र रङ्गमञ्च : उद्भव र विकास,
काठमाडौँ : विधार्थी पुस्तक भण्डार ।
मन्त्र, गोविन्दबहादुर गोठाले (२०२३) दोष कसैको छैन, काठमाडौँ : नेपाली साहित्य संस्थान ।